

ստորագրեր: — Ձերբակալուածները կարճ միջոց մը արգելուած ֆալէն ետքը՝ հետզհետեւ արձակուեցան:

Կահուած տանամանակի առթիւ ես յարմար համարեցի պատմել նախ վերջաւորութիւնը, յետագայ յորդանաններու մէջ ընթերցողը պիտի գտնէ իմ յիշողութիւնները Գրիգոր Արծրունիի կեանքի եւ գործունէութեան գլխաւոր պարագաներուն վրայ:

Կ. ՅՈՒՐՈՒՄ

Կ Ե Ն Ս Ա Վ Ր Ա Վ Ա Ն

ԲՈՒՍԻՆԵԱՆ ԴՐՈՒՍԻՆԵԱՆ

(ԸՆԴՈՒՍԻՆԵԱՆ ԴՐՈՒՍԻՆԵԱՆ)

Յաւալէ է որ Բուսինեան չկրցաւ յաջող տարիներն ալ հրատարակել իւր Տարեցոյցը. արգելաբէ Բնչ շահեկան նիւթեր պիտի գրէր աւանց մէջ. Ժողովուրդային Բնչ գեղեցիկ գտանք պիտի բաշխէր անոնց միջոցաւ: Կ'երեւայ թէ Բուսինեան Ժամանակ չէ ունեցած զբաղելու Տարեցոյցի հրատարակութեամբ, վասնզի ձեռք կը զարնէ նոր գործի մը, Հայերէնի կը սկսի թարգմանել Վիկտոր Հիւգոյի « Բոն-Պալատ » նոյն իսկ ճանկանիկն արածուածութեամբ, Բնչպէս կը յայտնեն Բուսինեանի եւ Վ. Հիւգոյի միջեւ փոխանակուած մէկ երկու նամակները, որոնք այդ թարգմանութեան սկիզբը զետեղուած, ոչ նուազ մեծ պատիւ են Բուսինեանի գրչին եւ տաղանդին: Այդ նամակները հետեւեալներն են իրենց ֆրանսերէններով հանդերձ:

«A Monsieur Victor Hugo

à Paris.

Maitre,

Permettez-vous à un oriental de communiquer à ses compatriotes quelques lueurs de Votre éclatant génie, en l'autorisant à traduire, en langue arménienne, l'une de vos oeuvres immortelles, Ruy Blas? »

Le traducteur se glorifierait de cette marque de Votre sympathie pour ses frères Arméniens, qui jadis brillèrent dans un coin de l'Orient, au pied du mont Ararat, berceau de l'humanité, mais qui, tombés depuis, hélas! en léthargie, ouvrent enfin des yeux ravis au soleil de la civilisation française, dont ils reconnaissent en Vous, Maître, le rayonnement le plus resplendissant.

Constantinople, Péra, 29 Ventôse 1873.

Votre admirateur sincère et dévoué

ROUSSIGNAN. »

Ա. ՏԻՈՐ ՎԻՈՐ ՎԻՈՐ:

Ի Բարեկ:

Վարդապետ

« Դը ներքէ արեւելոյ մը Ձեր փայլունքայտ համարեն նշույլ մ'հաղորդել իւր հարեւակցաց, հրաման ընդհանր յարմարիկ բարբառ. Թարգմանելու. Ձեր անձն հարեւրեն մէջ Ռուսիա: »

Փառք անկէն ախ գրէ թարգմանիք ըջՁեր համարութեան այդ նշանակը վստի իւր համազօր եղբարքն Հայկազուն, ուր մերթ փայլեցան ըզդիւնց յանկուն, առ ստորագրով Երաքառ ըրին՝ օրբուն մարդկութեան, բայց որք՝ ընկըջմալ յայնմէնէն աւանդ՝ ի քուն մեռեալաւոր, կը բառնան հուսկ արգ արեւանա զմայլ ընդ պայծառ արեւ ֆուսկի աշխարհկըթեութեան, զորայ ի Ձեզ իսկ կը տեսնեն՝ Վարդապետ, յոյժ գեղեցիկանել նաւագայթումը:

Կ. Պօլսո, Բերա, 29 Մարտի 1873:

Անկեղծ հետքով Ձեր եւ անձնանկեր
ՌՈՒՍԻՆԵԱՆ

«A Monsieur Roussignan

à Constantinople, Péra.

Votre noble et éloquent lettre me parvient, Monsieur, fort en retard; je la reçois aujourd'hui et j'y réponds immédiatement.

J'aime l'Orient, vous le savez, et mes yeux se tournent souvent vers ce pays de l'aurore. Je serai charmé de votre traduction de Ruy Blas en arménien, et je vous autorise à la publier.

Si la vente produit un bénéfice, fixez ma part d'auteur à la somme qui vous paraîtra juste et donnez-la aux pauvres.

Croyez à ma sympathie cordiale

VICTOR HUGO. »

Guernessey, Hauteville house, 4 Messidor 1873.

Ա. ՏԻՈՐ ՌՈՒՍԻՆԵԱՆ

Ի Կ. Պօլսո, Բերա:

« Ձեր աշխ. եւ պերճաբառ նամակը՝ Տիւր, իմաստը ձեռքս հասաւ. այսօր ընկաւս եւ անմիջապէս կը պատասխանեմ: »

Դը սիրեմ եւ զՌուսիա, դիտէք արդէն, եւ աշխատեալ կըզանան զէպ այդ երկիրն արշաւաւ: Սիրտիկ է ինձ տեսնել Ռուսիա Պալատն արմենիերէ թարգմանութիւնը եւ կ'արտօմեմ ըջՁեր ապագութեամբ ի լոյս զոյն ընծայելու:

Նիժէ վաճառու աղիւնք բերէ, որոշեցէ դուք ձեզին ինչ որ արգար կը գտնէք իմ հեղինակի բաժինն առաւել զոյն աղբաւոր:

Հաւատացէք իմ արագին համարութեան

ՎԻՈՐՈՒՄ ՎԻՈՐ

Կէռնեղ, Հօթիլ-հաուզ, 4 Հենար 1873:

«A Monsieur Victor Hugo

à Guernessey, Hauteville house.

Maitre,

Il me tarde de vous exprimer mes sentiments de gratitude pour la bienveillance avec laquelle vous m'avez accordé l'autorisation de publier Ruy Blas traduit en arménien. Je suis heureux de pouvoir joindre aujourd'hui à mes remerciements le premier exemplaire de cette traduction que j'ai l'honneur de Vous présenter.

L'unique stimulant qui m'a fait entreprendre ce travail aussi difficile qu'attrayant, a été le désir d'illuminer mes nationaux de quelques reflets de Votre bril-

lant génie; j'ai l'espoir d'initier en même temps nos jeunes générations aux mystères de l'art, en leur communiquant la leçon du maître dans l'une des oeuvres sublimes de l'école moderne, par Vous si glorieusement créée. Aussi le traducteur, se modelant sur le noble exemple de l'auteur, abandonne-t-il tout le bénéfice matériel à la destination que vous lui avez généreusement indiquée.

Je me fais gloire de publier, en tête de l'ouvrage et en regard de ma demande, votre gracieuse autorisation, qui rehaussera, par le grand prestige de l'auteur, l'humble mérite du traducteur.

Touché de la sympathie cordiale dont Vous voulez bien m'honorer, illustre Maître, il m'est doux de Vous réitérer le témoignage de mon admiration et de mon dévouement.

Constantinople, Péra, 16 Thermidor 1873.

ROUSSIGNAN.

«Առ Յիսուս Վիլյամս Լի-տ»

ի Կենտրոն, Լոնդոն, Հասցե:

Պարպետ

Ենթանկ ունիմ արտադրություն իմ շնորհապարտ զգացմունքը այն սիրտը փութայն Համար որով Հանձնարք ինչ արտադրում շնորհել Ռուսի Պարպետ Հայ թարգմանութիւնն ի լայն ընդարձակ: Երկնային եմ կցորդել կրնալով այսօր իմ շնորհակալեաց՝ այս թարգմանութեան առաջին օրինակը, զոր պատիւ է ինչ Ձեզ մասնուցանել:

Որքան հրապուրիչ պիտան զգումքին այս աշխատանքին իսկ ձեռնարկին ընդզ փութ շարժառիթը՝ Ձեր լողող-ղբուն Հանձնարքն ցրմամբ զազալիքս լուսաւորելու իդնն եղան է. յոյս ունիմ եւ միանգամայն արուեստին գաղտնեաց միջամուտ ընել մեր նորահաս գրիչները, Ձեր Էջեղապետ ստեղծանք արդի գարոյնի կեցողոյն զարնոց մէկուն մէջ՝ ժողովարկին դասը Հաղորդելով անհայն: Ուստի թարգմանիք՝ արտադրելով զինքը Հեղինակին ազնիւ գաղափարին վրայ, կըլ թեւ երկնային Համայն արդիւնը՝ այն նպատակին՝ զոր վեհանախարար ցուցիչ գուց իրենս:

Պարպետը կը Հարգաւորեմ՝ ի ճակատ պրակին եւ յանդիման իմ Հայցաւանդս՝ Ձեր շնորհակտ Հանուածեան արտաձայնիքը, որ փայլ կուտայ՝ մեծ հմայիւքն հեղինակին սրտու պարգամեաց թարգմանիչին:

Խանգապատեալ այն սրտագին Համակրութեանն որով իս պատուել կը բարեհաճիք պերճափայլ Պարպետ, քաղցր է ինչ երկրորդէն առ Ձեզ ըզհաստատիս իմ հեղանքն եւ անձնուիրման:

Կ. Պոլսի, Բերա, 18 Յոթեմբ 1873: ՌՈՒՍԻՆԵՍԵԱՆ

Ռուսի Պարպետ թարգմանութիւնը լայն տեսած է 1873ի Յունիսին, Կ. Պոլսի Գաղափեան Տպարանէն. անունն է՝ «ՌՈՒՍ ԳԼԱՍ», ԵՎԷԷԷ, Վիլյամս Լի-տի: «Թարգմանիչ Ռուսիկն» Լուսնալիւսն է:

Համակրողներ պակաս չեղան՝ Ռուսի Պարպետ թարգմանութեան Համար, բայց զայն չարողներ ալ եղան: Գրիգոր Օսեան զայն խախտուր աշխուանց՝, բայց բաղդատութիւն մը բնագրին

հետ բաւ է, տեսնալու Համար թէ արշափ դժուարութիւն ունեցած է Ռուսիկնան Ռուսի Պարպետ խրթին լիզուն Հայաջնեւու Համար եւ արշափ ճարտարութիւն բանեցուցած է զայն աշխարհաբար ներկայացնելու, թէպէտ եւ տեղ տեղ գրաբարի դիմում կ'ընէ եւ երբեմն ալ բունազգոսիկ բառեր եւ վանկեր կը գործածէ ոտանաւորի չափերուն Հաստատարիմ ըլլալու համար. կարգաւոր կտոր մը անոր 101^ր էրէն.

ՌՈՒՍ ԳԼԱՍ (Պոլսի գաղափ)

«Բարի անոնք, տիւնը. —

Ո՛վ սուրբ նախարարը.

Սուրբնազարդ մեծ խորհրդակալնք, ԱՅՈ՛ւ ուրեմն լաւ ծառայելու Ձեր բունած ծամբան՝ ծանուց որ կ'ընէք Ըզտուն եւ ըզտնի կապուտ կողորակուտ: Անթի ճունիք դուք որ այն ժամ կ'ընտրեք՝ Այս ճննածամը յորում՝ ողեսպառն չէքն այն Ըսպանիս կիսամեծ կուլայ: Գունիք դուք ուրեմն հոս ոչ ուրիշ հոգ Բայց միայն լոնուլ գրապանիդ հարուստ եւ ապա լըռիկ կծկել ե փախուստ: Նշաւանկ ըլլաք դուք անկնործալ՝ Ձեր այն հոգնկալքը հայրենեացն առնել. Բոլորնեքդ պիճո՛ք որ դիակապուտ Ընկուն կուլաք զ'այն իր շիրմն յ մէջ: — Բայց տեսէք մէյ մի, խանցեցէք թիւ մը: Ըսպանիս եւ իւր անիւ զօրութիւն, Ըսպանիս եւ իւր շքնի մեծութիւն, Համայն ի զօրման կայ ղէպ ի կորուստ: —

Շողմուտն շողելք Եւրոպ՝ որ զգծեզ Ձե սիրէր կ'ատէ, ծծածան ի շուրթ կայ Ձեզ անընկալողը: Թազաւորեմիւ ալ Շուրթ տնի ղըռած՝ Հուլանտ եւ ինկնիզ Մաս բաժին կընեն՝ զայս տէրութիւնը: —

— Շառլ — չի նգ, ո՛րք ես դու յայս ժամ դառնաղէտ. Դու այս կորանաց ու սոսկմանց ասան՝ Դ՛նչ կընես արդեօք գերեզմանիդ մէջ, Ո՛վ ղըզօր կայսրը, արք, եկնք, տնս. — Բարիններուն տնի շարագոյն կուլան: Դեզ մը կայարութեանց կտորտունքներն Կառուցեալ անիւ այս տէրութիւնը Մէջք է տուիւ . . . Կասնի, բազկիդ ենք կարօտ. Հասնի, Կարուտ, զի Սպանիս մասնաւոր, Ձի Սպանիս շիւման է դատապարտեալ, եւայն:

Եր. Օսեանի հետ ես ալ կը հարցնեմ՝, թէ ի՞նչ կայ խախտուր այս տողերուն մէջ, աշխարհաբար ընտիր թարգմանութեան մը նմոյշ չէ՞ միթէ սա, թէեւ Ռուսիկնան համեստութեամբ՝ զայն իբրեւ կատարեալ բան մը չի ներկայացնել, ինչպէս կը յայտարարէ իւր «Ինչ Բարեհաճիք», գրութեամբ, զոր կը կարգաւոր Ռուսի Պարպետ թարգմանութեան վերջը եւ զոր ժամա-

1 «Պարպետ» 22րդ տարի, թիւ 1421, 11 օգոստոս 1873:

2 «Գառաւորիք» Փիլիսոփայութեան Կ. Ռուսիկնի, Թարգ. Ս. Էմիլ-Էման, Կ. Պոլսի 1879. Յաւանքան Գր. Օսեանի իմ ձեռն:

3 «Պարպետ» 41 տարի թիւ 3970, 31 Հոկտ. 1892 էջ 247:

ցութիւնը որ կը ներգործեն լեզուներու վրա: Եւ մենք չգիտէինք այն ասան երբ լեզու մը ղենելու երբ էինք այն ազգին որ ըզգորտառն իրեն լեզու ունեցած էր, չգիտէինք թէ ինչ է ձեռնարութիւնը որ փորձնական թննէ ու փառաւորութենէ յառաջ կու գայ, եւ բաժնուորութեան իւրաքանչեւ իր զօրէնքը գեղեցկութիւնն ու մեծութիւնը:

Բարբառազգարար Ռուսինեան՝ որ քիչ կը կարգարժատ կը դրեր, որով կրցաւ ինքնին զգալ իր չափազանցութիւնը ու սխալները: Երկրորդ տիպը Ուղղախոսութեան զօր կը պատրաստէր եւ զօր չէկրցաւ աւարտել՝ իր եւ մեր քառութիւնը պիտի ըլլար առաջին չափական մասնազտութեանը:

Քովսէ Է այժմ՝ այդ սրբագրեալ անտիպ Ուղղախոսութիւնը, զոր Օր. Ե. փիմէ Օսեան հաճեցաւ նուիրել ինչէ: 1853ի ապրիլին մէկ օրինակն է այն՝ որուն մէջ Ռուսինեան իւր իսկ ձեռքով նշանակած է զանազան սրբագրութիւններ ու բազմակերպ փոփոխութիւններ, զորս ժամանակեւ եւ փորձառութիւնը պահանջած է իրմէ, անունն է՝

ՈՒՂԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԳԻՒ ՀԱՅ ԼԵՋՈՒԹԻՒՆ

կամ

ՏԱՐԵՐԲ ԱՐԲԵՆԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԱՍՄԻՐԵՑ ՌՈՒՍԻՆԵԱՆ ԲՈԺԵԿ

ի պէտս ազգային դպրոցաց

Երկրորդ Տիպ

Վերատեսեալ, ուղղեալ եւ ընդարձակապէս

յաւելեալ:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

1874:

Յառաջաբանը անփոփոխ է, բայց տեղ տեղ ունի նոր սրբագրութիւններ, սկիզբը կայ Ձեռն մը գրուած 1858ին եւ ողջացեալ Նիկողոս Պալեանի յիշատակին նուիրուած, զոր յիշելի վրեւեւ:

Հօղովմենեւ, քերականական կանոններու փոփոխութիւններ շատ մուծուած են մէջը, աշխարհաբար լեզուն կամ Արմենաբանութիւնը՝ ըստ Ռուսինեանի, աստիճան մը մտնեցուած է վսեմ գրարարին, որ արգէն Ռուսինեանի սիրածն էր, եւ անոր բոլոր գրածներուն ու շարագրութիւններուն հիմն եղած էր եւ խարխիւրը, ինչպէս դիւրին է մակարերել իւր ճառերէն:

Իմ փափաքս է, եւ ամենաշնորհ մէկ փափաքս, որ Ռուսինեանի այն միտքէն չնկատուի, յաւելուի, ոչ միտքէն Ուղղախոսութիւնը որ մը յաւելնեմ մատուցին, այն Ուղղախոսութիւնը դեռ

1 "ԱՄԵՆ" էլ ԺԴ-ձե:

այսօր, աշխարհաբար քերականութիւններու առատութեան այս ժամանակիս մէջ, կրնար մեծ ուղեցոյց ըլլալ Հայ գրագիտական ուսման եւ ստարա աշխարհաբար լեզուի զարգացման, ինչպէս եղաւ իսկ հրեանքի՝ իւր լեզուութիւններովն հանդերձ:

Ռուսի եմ կարգաւոր, որ մեր Ռուսահայ անաչառ մամուլը, Ռուսինեանի Ուղղախոսութեան կատարած երբեմնի դերը, կը դրուատէ այս օրերս, ուրախ եմ՝ որ Ռուսինեանի վերաբերուած այս պատիւը՝ զոր Պալաւսայ մամուլը ուրանալ ուղած է ատենը, այսօր "Մարտի" իւր նշանաւոր էջերուն մէջ կը վերակենդանացնէ, Ռուսինեանի կենսագրութիւնս յիշատակած պահուն՝ Մարտի թիւին մէջ գրելով սա սիրուն տողերը:

"Հանդէս"ի մէջ տպուած է դօկտոր Նահապետ Ռուսինեանի կենսագրութիւնը: Այս բժիշկը թիւրքահայ նշանաւոր գործիչներից մէկն էր: 1848ի ֆրանսիական յեղափոխութեան իրենքինով սնուած՝ նա Նիկողոս Պալեանի եւ Գրիգոր Օսեանի հետ յղացաւ թիւրքահայերի ազգային սահմանադրութիւնը եւ մտքից գործ դարձրեց այդ ընդարձակ ինքնավարութիւնը: Դօկտոր Ռուսինեան յայտնի է եւ իբրեւ գրական գործիչ: Դամենայով կանոնաւոր ձեւերի մէջ գնել մեր աշխարհաբար լեզուն, նա 1850ական թուականներին հրատարակեց՝ Ուղղախոսութիւն անունով մի գիրք: Նոր կանոններ էր նա սահմանել, որոնք, սակայն, չընդունուեցան: Մեզ համար հետաքրքրական այն է որ այդ ուղղախոսութեան մի քանի ձեւերը, որոնց հետքերը մենք գտնում ենք դրանից առաջ Միթիթարեանների հին աշխարհաբարի մէջ էլ, անցան ուսսահայերի մէջ էլ, մի երկու բան ընդունեց՝ "Հիւսիսափայլը", ապա խորէն Ստեփանէն իր "Հայկական Աշխարհի" մէջ Ռուսինեանից աւելի շատ բան փոխ առաւ: "Մշակի" ուղղագրութիւնը այսօր էլ նոյնն է, ինչ մշակել են Ռուսինեան եւ նրա ընկեր Գրիգոր Օսեան:"

(Էմբոս-իտի)

Թ. Տ. Վ. Թ.

1 "Մարտի", Թիւ 3, Մարտ, Թիֆլիս, 1902, էջ 229

—230—

